

## บทที่ 5

### สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อติดตามผลบัณฑิตระดับปริญญาตรี สาขาวิชาการเงินและการธนาคาร มหาวิทยาลัยพายัพ ที่สำเร็จการศึกษาในปีการศึกษา 2539-2540 โดยผู้ศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูลจากบัณฑิตระดับปริญญาตรีสาขาวิชาการเงินและการธนาคาร มหาวิทยาลัยพายัพ ที่สำเร็จการศึกษาในปีการศึกษา 2539-2540 (หลักสูตร 4 ปี และหลักสูตรต่อเนื่อง) ที่มีงานทำ จำนวน 60 คน และเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้บังคับบัญชาของบัณฑิตจำนวน 60 คน และได้รับคืนแบบสอบถามทั้งหมดจากบัณฑิตจำนวน 60 ชุด จากผู้บังคับบัญชาของบัณฑิตจำนวน 60 ชุด เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ เป็นแบบสอบถาม จำนวน 2 ชุด คือแบบสอบถามบัณฑิตที่สำเร็จการศึกษา และ แบบสอบถามผู้บังคับบัญชาของบัณฑิต การวิเคราะห์ข้อมูลใช้ความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ผลการศึกษารูปได้ดังนี้

#### สรุปผลการศึกษาแบบสอบถามบัณฑิต

ข้อมูลทั่วไปของบัณฑิตที่ตอบแบบสอบถามเป็นเพศหญิง มากกว่า เพศชาย ส่วนใหญ่จะทำงานอยู่ในหน่วยงานที่เป็นรูปบริษัท ห้างร้าน ใช้เวลาในการหางานทำได้ภายใน 6 เดือน โดยได้รับคำแนะนำจาก ผู้ใหญ่ที่รู้จัก บัณฑิตส่วนใหญ่พึงพอใจในงานที่ทำอยู่แม้ว่าจะไม่ตรงกับสาขาวิชาที่เรียนมา ความคิดเห็นของบัณฑิต เกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอน ของสาขาวิชาการเงินและการธนาคาร มหาวิทยาลัยพายัพ ในด้านความเหมาะสมของกระบวนวิชาในการที่จะนำมาประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงานในหมวดวิชาเฉพาะกลุ่มแกนธุรกิจ บัณฑิตเห็นว่าอยู่ในระดับเหมาะสมมากแต่เมื่อพิจารณาในแต่ละกระบวนวิชาในหมวดวิชาดังกล่าวพบว่ามีความเหมาะสมพอสมควร ได้แก่ กระบวนวิชา สม. 382 ระเบียบวิธีการวิจัย กระบวนวิชา กจ. 309 ธุรกิจระหว่างประเทศ กระบวนวิชา ลข. 351 ภาษาไทยเพื่อการสื่อสาร กระบวนวิชา กค. 209 การผลิต กระบวนวิชา สก. 205 หลักสถิติ กระบวนวิชา สก. 206 สถิติธุรกิจ และกระบวนวิชา บค. 313 พฤติกรรมองค์กรในหมวดวิชาเฉพาะกลุ่มวิชาเอกบังคับ บัณฑิตเห็นว่าอยู่ในระดับเหมาะสมมาก แต่เมื่อพิจารณาในแต่ละกระบวนวิชาในหมวดวิชาดังกล่าว พบว่ามีความเหมาะสมพอสมควร ได้แก่ กระบวนวิชา บข. 213 การบัญชีขั้นกลาง ส่วนในหมวดวิชาเฉพาะกลุ่มวิชาเอกเลือกบัณฑิตเห็นว่าอยู่ในระดับเหมาะสมพอสมควร แต่เมื่อพิจารณาในแต่ละกระบวนวิชาในหมวดวิชาดังกล่าว พบว่าความเหมาะสมมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับ

เหมาะสมมากได้แก่ กระบวนวิชา งร. 415 การจัดการการเงินระหว่างประเทศ งร. 426 การประเมินราคาสินทรัพย์ งร.436 การวิเคราะห์หลักทรัพย์ งร.438 การวิเคราะห์เชิงปริมาณ และงร.498 ภาควิชาปฏิบัติ

ด้านความเหมาะสมในการจัดการเรียนการสอนภาคปฏิบัติ บัณฑิตเห็นว่าอยู่ในระดับเหมาะสมพอสมควร แต่เมื่อพิจารณาในแต่ละความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนภาคปฏิบัติดังกล่าวพบว่าความเหมาะสมมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับเหมาะสมมากได้แก่ ความรู้และทักษะของอาจารย์ผู้สอน

ด้านความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับจากการศึกษา เพื่อนำมาปรับใช้ในการปฏิบัติงาน บัณฑิตเห็นว่ามีความเหมาะสมอยู่ในระดับพอสมควร แต่เมื่อพิจารณาในแต่ละความคิดเห็นดังกล่าวพบว่าความเหมาะสมมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับเหมาะสมมากได้แก่ ความทันสมัยของเนื้อหาวิชาที่สอดคล้องกับสภาพปัจจุบัน ความสามารถในการทำงานร่วมกับผู้อื่น การรักษาระเบียบวินัย และจริยธรรมในการทำงาน

ข้อเสนอแนะของบัณฑิตเพิ่มเติมที่มีต่อทางสาขาวิชาการเงินและการธนาคาร ซึ่งเป็นแบบสอบถามปลายเปิดดังนี้

1. ด้านความรู้ที่ต้องการให้สาขาวิชาสอนเพิ่มเติม บัณฑิตส่วนใหญ่ต้องการให้สอนเพิ่มเติมเกี่ยวกับการฝึกปฏิบัติ การแก้ปัญหาในสถานการณ์จริง รองลงมาต้องการเรียนโปรแกรมสำเร็จรูปและการใช้ Internet และการวิเคราะห์สถานการณ์ปัจจุบัน

2. ด้านกิจกรรมเสริมหลักสูตร เสริมความรู้ การฝึกอบรมและกิจกรรมพิเศษ ต่าง ๆ บัณฑิตเห็นว่าควรจัดการสัมมนาทางวิชาการในเนื้อหาวิชาที่เกี่ยวกับสาขาวิชาที่เรียน รองลงมาคือการฝึกปฏิบัติงานจริง

3. ด้านทักษะในการใช้เครื่องใช้สำนักงาน บัณฑิตต้องการให้มีการฝึกทักษะในการใช้เครื่องคิดเลขและเครื่องคอมพิวเตอร์ โดยเน้นให้มีการฝึกใช้อย่างสม่ำเสมอ

4. ด้านตำรา เอกสาร หนังสือในห้องสมุด บัณฑิตต้องการให้ปรับปรุงหนังสือให้ทันสมัย และรองลงมาควรจัดให้มีจำนวนหนังสือเพิ่มมากขึ้น

5. ข้อเสนอแนะอื่น ๆ พบว่าบัณฑิตส่วนหนึ่งต้องการให้นักศึกษาทุกคนได้รับการฝึกงาน โดยไม่ขึ้นกับระดับคะแนนเฉลี่ยที่สาขาวิชากำหนด นอกจากนั้นได้เสนอแนะให้เน้นการเรียนการสอนนักศึกษาให้มีจิตสำนึกในการทำงาน ฝึกความอดทน และรู้จักวางตัว

### สรุปผลการศึกษาแบบสอบถามผู้บังคับบัญชาของบัณฑิต

ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับผู้บังคับบัญชาของบัณฑิต ผู้บังคับบัญชาของบัณฑิตที่ตอบแบบสอบถามเป็นเพศชาย มากกว่า เพศหญิง และส่วนใหญ่มีอายุการทำงานอยู่ระหว่าง 6-10 ปี

ความคิดเห็นของผู้บังคับบัญชาเกี่ยวกับความสามารถในการปฏิบัติงานของบัณฑิต ด้านความสามารถทางวิชาการ ผู้บังคับบัญชาของบัณฑิตมีความเห็นว่า บัณฑิตสาขาวิชาการเงินและการธนาคาร มีความรู้ความสามารถทางวิชาการอยู่ในระดับดี แต่เมื่อพิจารณาความเหมาะสมในแต่ละความคิดเห็นดังกล่าวพบว่ามีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับเหมาะสมพอใช้ได้แก่ ความรู้และความสามารถในการใช้ภาษาอังกฤษ

ด้านเทคนิค และทักษะในการทำงาน ผู้บังคับบัญชาของบัณฑิตมีความเห็นว่าบัณฑิตสาขาวิชาการเงินและการธนาคารมีความรู้ทางเทคนิคและทักษะในการทำงานอยู่ในระดับดี แต่เมื่อพิจารณาความเหมาะสมในแต่ละความคิดเห็นดังกล่าวพบว่ามีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับเหมาะสมพอใช้ได้แก่ เป็นผู้รู้จักการประเมินผลการปฏิบัติงาน

ด้านบุคลิกภาพและคุณลักษณะส่วนตัว ผู้บังคับบัญชาของบัณฑิตมีความเห็นว่า บัณฑิตสาขาวิชาการเงินและการธนาคารมีบุคลิกภาพและคุณลักษณะส่วนตัวอยู่ในระดับดี และเมื่อพิจารณาความเหมาะสมในแต่ละความคิดเห็นดังกล่าวพบว่ามีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับเหมาะสมคืออยู่สูงที่สุด คือ กิริยามารยาทในการแสดงออก

ข้อเสนอแนะที่ผู้บังคับบัญชาของบัณฑิตมีต่อทางสาขาวิชาการเงิน และการธนาคาร ซึ่งเป็นแบบสอบถามปลายเปิดมีดังนี้

1. ด้านวิชาการ ผู้บังคับบัญชาของบัณฑิตเห็นว่าควรเน้นเรื่องภาษาต่างประเทศ และควรให้นักศึกษาได้รับการฝึกงานทุกคน
2. ด้านเทคนิคและวิธีปฏิบัติงาน ควรมีการอบรมเทคนิคการทำงานก่อนสำเร็จการศึกษา โดยเฉพาะด้านคอมพิวเตอร์
3. ด้านบุคลิกภาพและคุณลักษณะ ควรฝึกการกล้าแสดงออก ความเชื่อมั่นในตนเอง การมีมนุษยสัมพันธ์ ความเป็นผู้นำ และการแต่งกาย

## อภิปรายผล

ผลการศึกษาครั้งนี้มีประเด็นที่สำคัญและน่าสนใจ ซึ่งจะกล่าวอภิปรายผลโดยลำดับ ดังนี้  
**สถานภาพของผู้สำเร็จการศึกษา**

ผู้สำเร็จการศึกษาส่วนใหญ่ทำงานในหน่วยงานที่เป็นรูปบริษัท ห้างร้าน และพึงพอใจในงานที่ทำแม้ว่าจะไม่ตรงกับสาขาวิชาที่เรียนมาก็ตาม ซึ่งอาจจะเป็นเพราะบัณฑิตส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ค่อนข้างมีฐานะทางการเงิน มีธุรกิจรองรับอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นจึงทำงานตามที่พ่อแม่ ผู้ปกครอง ต้องการ แม้จะไม่ตรงกับสาขาวิชาที่เรียนมา

## ความคิดเห็นของบัณฑิตเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอน

### ด้านความเหมาะสมของกระบวนการเรียนการสอนในการนำไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงาน

บัณฑิตมีความคิดเห็นต่อหลักสูตรในการจัดการเรียนการสอนของสาขาวิชาการเงินและการธนาคารในด้านความเหมาะสมของกระบวนการเรียนการสอนในการนำไปประยุกต์ใช้ในงาน ในหมวดวิชาเฉพาะกลุ่มแกนธุรกิจ และหมวดวิชาเฉพาะกลุ่มวิชาเอกบังคับอยู่ในระดับเหมาะสมมาก ส่วนในหมวดวิชาเฉพาะกลุ่มวิชาเอกเลือก อยู่ในระดับความเหมาะสมพอสมควร แต่ควรที่จะมีการปรับปรุงเนื้อหาบางรายวิชาให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบัน โดยอาจจะเพิ่มเนื้อหาในส่วนที่คิดว่าเป็นประโยชน์ต่อการนำไปใช้ของบัณฑิตเข้าไปและตัดเนื้อหาในส่วนที่ไม่จำเป็นออก เพราะการปรับปรุงหลักสูตรควรจะได้จัดทำอยู่เสมอ เพื่อให้ทันสมัยและสอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียนและตลาดแรงงาน ข้อมูลที่นำมาปรับปรุงนั้นถ้าได้มาจากการติดตามผลบัณฑิตก็จะทำให้การปรับปรุงหลักสูตรเป็นไปอย่างมีหลักฐานอ้างอิงประกอบ ซึ่งตรงกับคำกล่าวของ วัชร ทรัพย์มี (2539, หน้า 110) ซึ่งได้กล่าวไว้ว่า การติดตามผลจะทำให้ได้ข้อมูลที่จะนำมาใช้ในการปรับปรุงหลักสูตรว่า วิชาใดมีประโยชน์ในการศึกษาต่อหรือประกอบอาชีพ วิชาใดสมควรคงไว้ในหลักสูตร และควรจะได้มีการปรับปรุงเนื้อหาในวิชาใดบ้าง

### ด้านความเหมาะสมในการจัดการเรียนการสอนภาคปฏิบัติ

บัณฑิตมีความคิดเห็นต่อการจัดการเรียนการสอนในภาคปฏิบัติ ของสาขาวิชาการเงินและการธนาคาร อยู่ในระดับเหมาะสมพอสมควร ทั้งในเรื่องของสภาพการจัดอุปกรณ์การเรียน จำนวนชั่วโมงการฝึกปฏิบัติ บรรยายภาพ ความเคร่งครัดต่อกฎระเบียบ ตลอดจนทักษะของการฝึกปฏิบัติ ดังนั้น สาขาวิชาจึงควรเร่งปรับปรุงการเรียนการสอนในภาคปฏิบัติให้ดีขึ้นในทุกด้าน เพื่อให้มีความเหมาะสมใน

ระดับที่สูงขึ้น อย่างไรก็ตามแม้ภาพรวมจะอยู่ในระดับเหมาะสมสมควรแต่มีประเด็นหนึ่งที่บ่งชี้ให้เห็นว่ามีระดับความเหมาะสมมาก คือความรู้และทักษะของอาจารย์ผู้สอน ซึ่งประเด็นนี้สาขาวิชาน่าจะนำมาพิจารณาเป็นเครื่องมืออันหนึ่งที่จะผลักดันให้สภาพการจัดการเรียนการสอนภาคปฏิบัติให้มีประสิทธิภาพกว่าเดิมได้ ซึ่งผลการศึกษาดังกล่าวของเรไร ธีราวิชิตกุล (2536,หน้าบทคัดย่อ) ที่ได้ติดตามผลการปฏิบัติงานของผู้สำเร็จการศึกษาสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตภาคพายัพ เชียงใหม่ ระหว่างปีการศึกษา 2531-2533 ซึ่งปฏิบัติงานในนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ จังหวัดลำพูน พบว่า ผู้สำเร็จการศึกษามีความคิดเห็นต่อการจัดการเรียนการสอนภาคปฏิบัติมีความเหมาะสมในระดับปานกลาง ในเรื่องของจำนวนชั่วโมงการฝึกปฏิบัติงาน บรรยายภาคในการศึกษาภาคปฏิบัติ และความเคร่งครัดต่อกฎระเบียบข้อบังคับ

#### ด้านความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับจากการศึกษามาปรับใช้ในการปฏิบัติ

บัณฑิตมีความเห็นต่อการจัดการเรียนการสอนของสาขาวิชาการเงินและการธนาคารในการนำความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับจากการศึกษามาปรับใช้ในการปฏิบัติงานอยู่ในระดับพอสมควร ไม่ได้แสดงว่ามหาวิทยาลัยจัดการเรียนการสอนในการที่จะให้ความรู้ และประสบการณ์แก่นักศึกษาไม่เพียงพอ แต่อาจเป็นเพราะบัณฑิตที่สำเร็จการศึกษาออกไปไม่ได้ทำงานตรงตามสายงานที่ได้เรียนมา จึงทำให้ผลการศึกษาดังกล่าวอยู่ในระดับพอสมควร อย่างไรก็ตามยังมีหลาย ประเด็นที่บัณฑิตเห็นว่าได้นำความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับจากการศึกษามาปรับใช้ในการปฏิบัติงานมีความเหมาะสมอยู่ในระดับมาก เช่น ความทันสมัยของเนื้อหาที่สอดคล้องกับสภาพปัจจุบัน ความสามารถในการทำงานร่วมกับผู้อื่น การรักษาระเบียบวินัยและจริยธรรมในการทำงาน สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าแม้บัณฑิตจะสำเร็จการศึกษาไปแล้วทำงานที่ตรงหรือไม่ตรง สาขาวิชาที่เรียนก็ตามคุณสมบัติอันหนึ่งที่ได้จากหลักสูตรก็คือ การมีพื้นฐานในการปรับตัวที่ดีที่จะทำงานร่วมกับผู้อื่น ซึ่งถือว่าเป็นบุคลิกภาพและคุณลักษณะส่วนตัวที่ดี ซึ่งสอดคล้องกับความคิดเห็นของผู้บังคับบัญชาของบัณฑิตที่เห็นว่าบัณฑิตมีบุคลิกภาพและคุณสมบัติส่วนตัวอยู่ในระดับดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิริยามารยาทในการแสดงออก

#### ความคิดเห็นของผู้บังคับบัญชาของบัณฑิตเกี่ยวกับความสามารถในการปฏิบัติงาน

##### ด้านความสามารถทางวิชาการ

ผู้บังคับบัญชามีความเห็นว่าการบัณฑิตมีความสามารถในการปฏิบัติงานอยู่ในระดับดี แสดงให้เห็นว่าบัณฑิตมีความรู้ทางวิชาการที่ตรงกับผู้บังคับบัญชาพึงพอใจ อย่างไรก็ตามมีประเด็นย่อยในเรื่อง

ความรู้ความสามารถในการใช้ภาษาอังกฤษที่ผู้บังคับบัญชาเห็นว่ายังมีความเหมาะสมอยู่ในระดับพอใช้ ในส่วนนี้สาขาวิชาฯ ควรมีการเร่งปรับปรุงคุณภาพของบัณฑิต เพื่อให้เกิดการพัฒนาความสามารถในการใช้ภาษาอังกฤษต่อไป

#### ด้านเทคนิคและทักษะในการทำงาน

ผู้บังคับบัญชามีความเห็นว่าการบัณฑิตมีความสามารถทางเทคนิคและทักษะในการทำงานเป็นที่พอใจแก่ผู้บังคับบัญชาในระดับดี แต่หากบัณฑิตได้เพิ่มทักษะการเป็นผู้จัดการประเมินผลการปฏิบัติงาน ซึ่งเป็นประเด็นเดียวที่ผู้บังคับบัญชาเห็นว่ายังอยู่ในระดับพอใช้ให้มีการพัฒนาการที่ดีขึ้น บัณฑิตจะสามารถสร้างความพึงพอใจต่อผู้บังคับบัญชาได้ในระดับสูงขึ้นตามไปด้วย

#### ด้านคุณลักษณะและบุคลิกภาพส่วนตัว

ผู้บังคับบัญชามีความเห็นว่าการบัณฑิตมีคุณลักษณะและบุคลิกภาพส่วนตัว อยู่ในระดับเหมาะสมดี ซึ่งแสดงว่าบัณฑิตที่เป็นผลผลิตของสาขาวิชาฯ มีคุณลักษณะและบุคลิกภาพส่วนตัวที่ดีเป็นที่พอใจของผู้บังคับบัญชา อย่างไรก็ตามยังมีผู้บังคับบัญชาที่เห็นว่าน่าจะเพิ่มการฝึกความกล้าแสดงออก และความเชื่อมั่นในตนเองเพิ่มมากขึ้นอีก

จากผลการศึกษาในเรื่องนี้หากย้อนกลับ ไปดูหลักสูตร โดยรวมจะพบว่าสาขาวิชาได้เปิดการเรียนการสอนทั้งในวิชาเอกและวิชาเลือกหลากหลาย และหลักสูตรดังกล่าวก็มุ่งเน้นให้บัณฑิตมีความสามารถในการปฏิบัติงานหลังจากสำเร็จการศึกษาออกไปและทำให้บัณฑิตมีโอกาสที่จะประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน ซึ่งตรงกับผลงานวิจัยของ แสง แสงสิงห์ชัย(2540,หน้า 69) ที่ติดตามผลการปฏิบัติงานของผู้ที่สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาวิชาภาษาอังกฤษ ระหว่างปีการศึกษา 2534-2538 พบว่าผู้สำเร็จการศึกษามีความสามารถในการปฏิบัติงานโดยส่วนรวมอยู่ในระดับดีทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านความสามารถทางวิชาการ ด้านเทคนิคทักษะและวิธีการปฏิบัติงาน ด้านบุคลิกภาพและด้านทัศนคติต่ออาชีพ

#### ข้อเสนอแนะ

##### ข้อเสนอแนะที่ได้จากการศึกษา

จากผลการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้พิจารณาเห็นว่า จากข้อมูลต่าง ๆ ที่พบจากการติดตามผลบัณฑิตระดับปริญญาตรี สาขาวิชาการเงินและการธนาคาร มหาวิทยาลัยพายัพ ที่สำเร็จการศึกษา

ในปี 2539 และ 2540 ควรจะได้มีการปรับปรุง แก้ไข กระบวนการจัดการเรียนการสอนในด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. ด้านการสอนภาษาอังกฤษ มหาวิทยาลัยควรจะเน้นในด้านการสนทนาให้มากขึ้น เพราะส่วนใหญ่จะได้ใช้ในชีวิตประจำวันมากกว่าด้านไวยากรณ์
2. ด้านการปรับปรุงหลักสูตร สาขาวิชาการเงินและการธนาคาร ควรปรับปรุงหลักสูตรให้ทันสมัยขึ้นและให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดแรงงาน โดยควรเพิ่มการใช้คอมพิวเตอร์และ Internet เข้าไปในหลักสูตรด้วย
3. ด้านการจัดการเรียนการสอนภาคปฏิบัติ ควรให้บัณฑิตทุกคนได้รับการฝึกงาน เพราะว่าการได้ฝึกงานเป็นการเตรียมความพร้อมในการที่จะเข้าไปสู่การทำงาน ไม่ว่าจะเป็นการทำงานร่วมกับผู้อื่น การรับผิดชอบงานที่ได้รับมอบหมาย การมีมนุษยสัมพันธ์ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ถ้าไม่ได้รับการฝึกจะทำให้บัณฑิตที่สำเร็จออกไปทำงานปรับตัวไม่ค่อยได้ ทำให้มีการเปลี่ยนงานบ่อย ๆ อาจไม่เป็นผลดีต่อบัณฑิต
4. ด้านทักษะในการใช้เครื่องใช้สำนักงาน ควรที่จะให้บัณฑิตมีการฝึกปฏิบัติการใช้เครื่องใช้สำนักงานให้มากขึ้น เพื่อเกิดความชำนาญในการใช้อุปกรณ์ต่าง ๆ เหล่านั้น โดยเฉพาะ เครื่องคิดเลข และคอมพิวเตอร์
5. ด้านเอกสาร ตำรา หนังสือในห้องสมุด ควรปรับปรุงให้มีจำนวนเพียงพอและทันสมัย เพื่อให้บัณฑิตสามารถค้นคว้าได้โดยไม่รู้ลี้กเบื่อหน่าย และควรมีห้องสมุดในการเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสาขาวิชาเป็นของตนเอง
6. ด้านบุคลิกภาพ และคุณลักษณะส่วนตัว ควรมีการฝึกในด้านของการกล้าแสดงออก มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีความเชื่อมั่นในตนเอง ฝึกความเป็นผู้นำ การมีมนุษยสัมพันธ์ และการแต่งกายให้สุภาพ ซึ่งคุณลักษณะและบุคลิกภาพต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนจำเป็นต่อการเข้าไปทำงานเป็นอย่างมาก

#### ข้อเสนอแนะในการทำการศึกษารั้งต่อไป

1. สาขาวิชาควรดำเนินการติดตามผลบัณฑิตอย่างต่อเนื่องและเป็นรูปธรรมโดยอาจจัดให้มีคณะกรรมการติดตามหรือประเมินคุณภาพของบัณฑิตโดยมีกรรมการที่เป็นตัวแทนของสาขาวิชา

ตัวแทนบัณฑิต ตัวแทนบุคคลภายนอกสาขาวิชา ทำการประเมินหรือติดตามในทุก ๆ 2 ปี เพื่อจะนำผลการติดตามไปปรับปรุงแก้ไขหลักสูตรให้มีความทันสมัย สอดคล้องกับความต้องการของบัณฑิต ผู้บังคับบัญชา หรือความต้องการของตลาดแรงงาน

2. เทคนิคอย่างหนึ่งที่น่าจะนำมาซึ่งความเชื่อถือของข้อมูลการติดตามผลการปฏิบัติงานของบัณฑิตคือ เทคนิคการสัมภาษณ์หัวหน้างาน หรือผู้บังคับบัญชาเอง ซึ่งเทคนิคการสัมภาษณ์จะช่วยให้เกิดการได้ข้อมูลที่มีความลึก และเป็นประโยชน์ต่อสาขาวิชามากกว่าการตอบแบบสอบถามเพียงอย่างเดียว